

МОНЪГЪЛ УЛС

1921 джилд моньгъл келн амтн, мана Төрскнй дару негдгч болдж, бачуудин даджрлгьнас мөлтрсмн. Октябрин дииврин нирганд серсн моньгъл улс кесг зун джилд даджрдж йовсн нойн, зээсн, ламрин йос тогтагсад, күч-көлсчрнин йос тогтасн болдж.

1921 джил март сарин 1 шин. Моньгълын күч-көлсчрнин серлтэ хамгинь цуглуудж босхсн Сүж Баатр (Сухэ-Батор) Кяхта балгьснд Моньгълын Олн амтнэ революцин партин (Моньгъл Ард Хүвсхлт партин) Негдгч хурт толгьалдж секв. Эн партин гардлгьтагьар моньгъл күч-көлсчнр цагьан ястриг йоснасны буулгьад, 1921 джилдин июль сарин 11-д олн амтнэ, күч-көлсчрнин йос тогтав. Болв. сүзгч харчуд дунд Богд геган тоомсрта болсн учрар, терүнд «хан» гих нер үлдэгьад, 1924 джил күртл (терүг үктлн), Моньгъл орн монархин тоод йовсн.

Моньгъл Олн-амтнэ Республик («Моньгъл Ард Улс») эн джил 35 джилэ бөндан күрсн, идр наста, идчидлн джил ирвас немдж, эрдм-сургуульн, көрнэг-кишгнй өсдж, социализмин лагерлэ дегц ишгдж, уралан йовдж йовна.

Моньгъл Ард Улсин ик зунь (70 процент) халх — моньгъл улс. Орни-нутгин, төрин келн болдж халх келн эдлгднэ. Халх келн мана халымг келнд, амдач угагьар медгдм өөрхн, төрл келн мөн. Халх улсин дару барун моньгълмуд тоогьарн олн. Эдн—дөрвд, миньгьнэхн, торгьуд, байд, блөд болн нань чигн амте. Эдн ут-гурштан моньгьлахна долан процентнй мөн. Моньгъл төртлнэс талдандн хасг, урнянхай гидг тург яста улс баяцханэ.

Моньгъл орна гол зөөрн — тавн зүсн мал: хөн, яман, үкр, мөрн, теман, Моньгьлин селанэ эдл-ахуд, ода цагт болхла, малчрнин нишцан, хоршо (артель) ик чинр зүүдж йовна. Хоршад негдсн арднр (малчнр), орн-нутгин дөньгяр малдан үвлин тедж-ал, өвс белдг болцхав. Малчнрт республик өвс хадгьна машинин станцсар дамжуудж, икяр нилчан күр-гнэ. Урдн моньгьлмудин мал үвлин «цагьан зудар», зунын «хар зудар» (ганьгар) түрэд, үкэд, цөөрэд йовдг баясн болхла, ода ним аюлас арднр хөөгьдж йовцхана. Ода цагин моньгьла малин то урдклань дүньцүүлх-лэ, хойр холванас давдж өссн, дунд-лад тоолхла, нег амнд 30 гар толгьа мал болдж гарна. Дунд гөвин аамгт болхла, нег күүнд 50 толгьа мал болдж тусна. Эн тустан Моньгьлит талдан ордудла дүньцүүддж болшиг.

Урдн ямаран чигн промышленно-сть уга баясн Моньгъл, ода болхла, селанэ эдл-ахун хавргьд, күнд болн гийгн промышленность өсгдж йовна. Республикин хотл Улан-Баатр балгь-снас 40 километр ууджмд Налайхан уурха (шахте) көдлджанэ. Налайхан күрнй нүүрсн — республикин түл-анэ көрнэгн. Налайхан уурхачнр (шахтермуд) — моньгъл көдлмшч классин түрүн отрядн. Наадк нег ик отрядн болхла, — Улан-Баатрин промкомбинатин көдлмшчнр. Эн пром-комбинат эврэшнй орн-нутгтан эд-лх тоотин ик зуугинь кедж гаргьдж өгнэ. Эн промкомбинатд некмрин болн госна фабрикуд, арсна болн бу-лгьарин заводмуд, ноос угьалгьна фабрик, нань чигн тергүтн. Хот-хоо-лин предприятиес Моньгьлин эконо-микд бас ик орм ээлджанэ. Тедн заагт махна комбинатмуд, тосна за-водмуд тоогьарн олн. Моньгьлин промышленность өссэр, терүг дахад техникн кадрмуд өсджанэ. Малчн-рин күүкд, көвүд өдгэ цагт сан дам-шлгьта техник, механик, мастер бо-лцхав, тедниг сургьдг шишлнй шко-лмуд болн техникумс көдлджайцханэ.

Революцин өмн Моньгъл орн тө-мр хаалгь уга билэ. Ода болхла, Мо-сква—Улан-Баатр—Пекин балгьсд негдүлсн төмр хаалгь көдлджанэ. Тө-мр хаалгьин состав йовулдг машинист моньгьлмуд ода хара биш олн.

35 джилдин эргд Моньгъл Ард Улс эрдм-сургуулин, геган-герлин халхар ик көдлмш кедж, ик дииврт күрсн баянэ. Урдн бичг медг улс цөөкн, медгнй ламнр нойдуд баясн болхла, ода сургьуль уга моньгъл уга. 1952 джилдин чилгчяр цуг моньгьлмуд би-чдг, умшдг, тоолдг болцхав. 1950 джилд 420 школ, 14 техникум баялэ. 1942 джилэс нааран Моньгьл орн-нутга университет («ик сургьуль») көдлджанэ. Эн университет төгскэд гарсн кесг зун эмчнр, малин эмчнр, багшнр, номтнр эк орндан бийан ар-влл уга цергдг, социализмин хаа-лгьар йовхднй ик дөнй күргдг бая-цханэ. Университетэс талдан, ах сур-гуулин халхар багшрнин институ-те («багшрнин ик сургьуль») көдл-джанэ.

Моньгьлын барас олн зүсн дегт-рмүд гарна. Улан-Баатрт урн үгин, номин, сургьулин, эрдмин тускар мо-ньгъл, орс, француз, немш келэр дег-трмүд барлгднэ.

Театрин эрдм. көгдэм. зурлгьн, нань чигн олн зүсн эрдм тегшяр дел-лгьджанэ. Моньгьл бичачнр, артист-нр, көгдэмчнр, зурачнр эн орнанн газа нарт делкан кесг ордудар олнд медгднэ.

Моньгъл Ард Улст спорт өргджү-

ллгьнд икяр оньган өгнэ. Мөрнэ сп-орт, цирк олнд икяр таасгднэ. Болв, олнд тархадсн спорт — бөк ноолдан. Моньгьл олн байрин өдр, — июль сарин 13, джил болгьн ик өргмдж-тагьяр темдлгднэ. Эн өдр моньгьл улс эк орндан, ардын революцин па-ртьдан агьу ик дуртагьан үзүлдж ба йр кенэ. Байрин хбөн ик наадн бол-на. Эн өдр зөрмг, гавшун, чиирг зал-дус «эрин гурвн нааднд» орлдгж, бөк ноолддж, мөр урлдадж, саадгар харвдж, эрдман олнд үзүлнэ.

Советск Союз, социализмин уу-гьн о р н — Моньгьлд тасрхан угагьар килмджан үзүлнэ. Эдл-ахун альк нег дживртнй СССР дөньгн күргснднй, моньгьл улс икяр хандж, СССР-т энькр, дуртагьан медүлнэ. Моньгьл Ард Улс СССР-н төвкнүн баялгь харсдж кесн көдлмшиг кезад чигн дөньндж, моньгьл амтсин са-нан-седклиг газадн ордудт илдкнэ.

1920 джил В. И. Ленинэ, «ард хоцрсн орн-нутгуд.. өргдлтин зяр-м девснйгүдинь гатлад, — капита-лизмин девснй давад, коммунизмд кү-рч чадх...» гисн үг баядг. Моньгьл Ард Улсин өслт болн өргдлжт Лени-нэ келсн үгин батлврнй болдж гар-сн. Советск Союзин болн социализ-мин лагерин наадж ордудин нилчтэ-гьяр ах-дү болгч моньгьл улс социа-лизман диивртгьяр тосхдж, комму-низмин хаалгьд урмдтагьар уралан орхнй алдг уга.

А. НИЧИКОВ.